

ХИЛЬЧЕНКО (МАКАРЕНКО) А. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.24.001.11

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.51>

ЩОДО ДЕЯКИХ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена вивченню основних принципів у кримінальному правозастосуванні. Досліджується зміст цих принципів, їхня конкретизація, співвідношення та прояв щодо інституту призначення покарання. Виділені такі основні принципи призначення покарання: законності, справедливості, пропорційності та індивідуалізації. Аналізується взаємозв'язок принципу пропорційності з принципом індивідуалізації та справедливості у призначенні покарання. Виділяється статична та динамічна компонента кожного із названих принципів. Доведено, що принципи призначення покарання спрацьовують не самі по собі, а лише у тісному взаємозв'язку одне з одним. При цьому, будучи елементами теоретико правової парадигми призначення покарання, чітке дотримання одного з принципів є запорукою виконання всіх інших. Принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Справедливе покарання базується на врахуванні принципу гуманізму у пенологічній практиці. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності покарання, його достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу. Зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особи діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). При визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем.

Ключові слова: призначення покарання, пропорційність покарання, справедливість покарання, індивідуалізація покарання, принципи кримінального права.

Khylchenko (Makarenko) A. S. Some basic principles of sentencing

The article is devoted to the study of the basic principles in criminal law sentencing process. The author investigates the content of these principles, their specification, correlation and application to specific institution of sentencing. The following basic principles of punishment are defined: legality, justice, proportionality and individualization. It is analyzed the correlation of proportionality with the principle of individualization and justice of punishment. The static and dynamic component of each of the principles is highlighted in the article. It is proved that the principles of sentencing do not work on their own, but only in close relationship with each other. At the same time, being elements of the theoretical model of sentencing, strict adherence to one of the principles is the key to the fulfillment of all others. It has been proved that the principle of proportionality of the criminal law measures should be

attributed to an independent principle of the enforcement of criminal law. The principle of individualization of punishment is ensured by taking into account the criteria of proportional and fair punishment. Fair punishment is based on consideration of the principle of humanism in penological practice. The content of the principle of proportionality at the law enforcement level of criminal law is revealed by taking into account the following requirements: the necessity of punishment, its sufficiency, the aim of punishment or other criminal law measures. The content of the principle of justice consists of two components: 1) the imposition of punishment corresponding to the severity of the criminal offense and the guilty person (proportionality in punishment); 2) humane attitude to the person who committed a criminal offense (the principle of humanism). It is necessary to be guided by a pluralistic method in determining the legal nature of the individualization of punishment. Obviously to understand that individualization is a multidimensional phenomenon.

Key words: *sentencing process, proportionality of punishment, justice of punishment, individualization of punishment, principles of criminal law.*

Вступ. Сучасні реалії воєнних викликів зумовлюють необхідність переосмислення принципів кримінального правозастосування. Їхня проблематика, виділення таких принципів, конкретизація змісту, співвідношення із суміжними категоріями (правила/критерії/вказівки щодо призначення покарання, методи кримінально-правової політики) є однією із дискусійних тем у доктрині кримінального права. Принципи призначення покарання – це основні керівні ідеї, які визначають усю діяльність суду із застосування покарання. Можливо саме таке розуміння даних принципів дає змогу точно визначити їхнє коло, зміст та співвідношення між собою.

Постановка завдання. Для досягнення законодавчо визначеної мети покарання/інших заходів кримінально-правового впливу, підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням у суддівській діяльності є необхідним точне дотримання конкретних принципів. Звідси визначення системи принципів призначення покарання, розкриття їхнього актуального змісту, з'ясування ступеня їхнього впливу на формування внутрішнього переконання як важливого прояву правосвідомості суддів і як основи для прийняття того чи іншого рішення є завжди необхідним. Метою цього дослідження є сформування нового бачення змісту принципів індивідуалізації та справедливості призначення покарання, освітлення їхнього співвідношення з принципом пропорційності. У рамках цієї статті не розглядається система всіх принципів (загально-правових та спеціально-правових), які пронизують «пеналізаційне право».

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Кажучи про принципи призначення покарання, на нашу думку, необхідно вести мову про принцип законності, справедливості, пропорційності та індивідуалізації покарання. Це ті основні принципи, які є керівними ідеями у суддівській діяльності та які зумовлюють зміст правил призначення покарання, побудову системи покарань та формування кримінально-правових санкцій. Хоча Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить прямої вказівки на застосування конкретних принципів, не розкриває їхнього змісту, але робити про них висновки є можливим, виходячи із тлумачення загальних засад та інших правил призначення покарання. Цьому й слугує традиційно активна наукова розробка, а також безпосередня апробація судовою практикою.

Кримінально-правовий аналіз покарання та його призначення дає змогу розробки теоретико-методологічних засад застосування покарання. Такі засади (основи) повинні стати парадигмою призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу. Видається, структурними елементами такої парадигми у першу чергу є принципи та критерії призначення покарання. Критерії призначення покарання вимагають значної доктринальної розробки та практичної апробації. Вони не є самими нормативними правилами призначення

покарання, а є конкретною «розшифровкою» змісту таких правил. Принципи призначення покарання – це динамічне явище, тому освітлення актуального бачення змісту того або іншого принципу є раціональним та значимим для практики кримінального правозастосування.

Усталеним стало визначення індивідуалізації покарання як конкретизації судом виду і розміру міри державного примусу, який призначається особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, в залежності від особливостей даного правопорушення і його суб'єкту. А зміст цього принципу зводиться до врахування вимог, закріплених у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України. Але принцип індивідуалізації покарання закріплений у ряді норм КК. Так, індивідуалізацію покарання передбачають норми про відповідальність і покарання співучасників у вчиненні кримінального правопорушення (ст. ст. 29, 30 КК, ч. 5 ст. 68 КК). Для індивідуалізації важливим являється з'ясування питання про стадію вчинення кримінального правопорушення (ст. ст. 16, 68 КК). Інститут обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст. 66 та 67 КК), також являються засобом індивідуалізації покарання. Велике значення для індивідуалізації покарання має конструкція санкцій норм Особливої частини КК як альтернативних та відносно – визначених.

З'ясування принципу індивідуалізації покарання прямо ув'язане з існуванням суддівського розсуду у праві. Нами у кандидатському дослідженні [1] було розроблене поняття суддівського розсуду, його підстав та причин існування. При цьому, неодноразово ці висновки були прийняті судовою практикою та наведені у відповідних рішеннях [2].

Індивідуалізація покарання – це принцип інституту призначення покарання, відповідно до якого суд, на основі оцінки ряду загальних і спеціальних критеріїв, зазначених у законі, визначає особі, яка вчинила злочин, справедливий міру покарання, спрямовану на досягнення цілей виправлення засудженого і приватної превенції, а також сприяє досягненню інших цілей, поставлених перед покаранням [3, с. 127]. На нашу думку, при визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем: це не суто індивідуалістичний підхід до обрання міри покарання, це є метод кримінально-правової політики, на якому базується побудова кримінально-правових санкцій, це керівна ідея, (принцип), що пронизує кримінальний закон та практику його застосування. У методології та методиці визначення покарання це є базисом, на якому формуються конкретні правила (норми) та критерії призначення покарання. Безсумнівно, повне вивчення поняття принципу індивідуалізації покарання є неможливим без розкриття співвідношення з іншими основними принципами призначення покарання, вірніше, без визнання факту їхнього (принципів) тісного взаємозв'язку та взаємовпливу.

Так, принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Справедливе покарання базується на врахуванні принципу гуманізму у пенологічній практиці. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності покарання, його достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу. З одного боку, взаємна реалізація принципів (законного, пропорційного та справедливого покарання) на етапі індивідуалізації покарання передбачає застосування такої міри кримінально-правового впливу, яке є співрозмірною тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча, а також з врахуванням системи покарань і конструкції санкцій кримінального закону. А з іншого, ці принципи повинні сприяти досягненню цілей покарання чи цілей іншого заходу кримінально-правового впливу.

Розробники проєкту нового КК України пропонують нормативно закріпити принципи кримінального права, передбачивши наступні: законності, юридичної визначеності, рівності, пропорційності, індивідуальності, гуманізму, однократності застосування кримінально-правових засобів та принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Пропорційність визначається, у тому числі, через позицію, що кримінально-правові засоби встановлюються відповідно до ступеня тяжкості кримінального правопорушення та застосовуються з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особи винного [4]. Звідси принципи пропорційності та індивідуалізації покарання ототожнюються.

Ми не отожднюємо принцип пропорційності та індивідуалізації покарання. Вони тісно взаємопов'язані, але їхній зміст не зовсім ідентичний. Принцип пропорційності є вихідним від принципу індивідуалізації. Детальний зміст принципу пропорційності та його співвідношення з принципом індивідуалізації покарання нами наведено у попередніх статтях [5]. Додаємо тільки, що ці два принципи у методології призначення покарання реалізуються за допомогою різних інструментів. Підтвердження самостійності цих принципів проявляється і в судовій практиці [6]. Зменшення цінності індивідуалізації покарання саме як принципу є необґрунтованим та дисонує з результатами багаторічної судової практики, у тому числі і Європейського суду з прав людини [до прикладу, справа «Murray v. the Netherlands» 26.04.2016].

Як нами було зазначено, необхідним є вивчення принципу індивідуалізації призначення покарання, як і будь-якого іншого принципу, не лише у статичному, але і в динамічному аспекті. З метою унормування правозастосовної практики видається доцільним сформування чітких критеріїв врахування принципу індивідуалізації. Такі критерії можуть бути і повинні бути розроблені крізь призму засад (правил) призначення покарання як більш конкретні вказівки/«інструкції» щодо того що потрібно розуміти під конкретним положенням закону. Крім цього, такі критерії, що можуть бути стандартизовані, є доцільним закріпити у самому кримінальному законі. Є вчені, які розуміння критеріїв індивідуалізації покарання зводять до врахування положень, закріплених у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України [7]. Ми вважаємо, що критеріями індивідуалізації призначення покарання повинні бути конкретніші обставини, багато з яких вироблені казуїстично.

Так, судова практика також напрацювала значну базу, яка дає змогу простежити особливості врахування принципу індивідуалізації покарання в динамічному аспекті. Наприклад, постанова ВС від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к, провадження № 51-3612км18 щодо особливостей врахування обставин, що пом'якшують покарання [8], постанова ВС від 20 листопада 2018 року, справа № 234/10174/16-к щодо тривалої неправомірної поведінки потерпілого [9], постанова ВС від 20 червня 2018 року у справі № 566/606/15-к, (провадження № 51-1272зпв18) про визнання як обставини, що обтяжує покарання «настання тяжких наслідків» [10], постанова ККС ВС від 24.01.2024 у справі № 346/1286/23 (провадження № 51-6449км23) щодо вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій [11], постанова ККС ВС від 27.04.2023 у справі № 725/2953/22 щодо вчинення крадіжки в умовах воєнного стану в населеному пункті, в якому фактично не велися активні бойові дії як обставини, яка обтяжує покарання (ст. 67 КК) [12], ККС ВС від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23 – щодо критеріїв караності колабораційної діяльності, яка полягала в обійманні посади, що передбачає впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти у період воєнного стану [13] тощо. Саме динамізм принципу індивідуалізації покарання повинен проявитися у розробці та апробації додаткових критеріїв, що відповідатиме концепту кримінально-правової політики на певний час. Такими, наприклад, нині можуть бути визнані поширеність кримінального правопорушення, його вид та значна суспільна небезпека, зокрема, у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України; врахування судом досудової доповіді служби пробації; позиції потерпілого та у цілому особи потерпілого. Статична компонента індивідуалізації саме як принципу призначення покарання проявляється у врахуванні критеріїв пропорційності покарання (необхідності та достатності). Мета покарання як складова принципу пропорційності, зміст якого нами був розроблений, відноситься до динамічної компоненти.

Хоча КК України не містить прямої вказівки на необхідність призначення саме справедливого покарання, однак такий висновок витікає із кримінально-правового змісту покарання та його мети, загальних засад та спеціальних правил призначення покарання, форм диференціації кримінальної відповідальності та видів індивідуалізації покарання. Як мінімум, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа

передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. Як видається, у цьому законодавчому положенні сформульований та конкретизований принцип саме справедливості покарання. Обов'язково, справедливість призначення покарання повинна у визначатися з точки зору врахування інтересів усіх суб'єктів кримінально – правових відносин (особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, держави, потерпілого, третіх осіб) і, таким чином, бути врахованою серед принципів призначення покарання [14; 15]. Ми вважаємо, зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). Лише таке розуміння принципу справедливості забезпечить мінімізацію абсолютизації пропорційності як відповідності між діянням та відплатою у кримінальному праві. При цьому, як і щодо принципу індивідуалізації, тлумачення принципу справедливості повинно розглядатися через статичну компоненту у частині необхідності та достатності як критеріїв пропорційності у покаранні; та динамічну – через врахування принципу гуманізму. Розуміння та розкриття останнього можливе лише крізь призму мети покарання.

Висновки. При визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем. Зміст принципу індивідуалізації, як і принципу справедливості та пропорційності, повинен розглядатися як у статичному, так і динамічному аспектах. Спостерігається тісна взаємодія та взаємовплив основних принципів призначення покарання (індивідуалізації, пропорційності, справедливості, законності). Будучи основними принципами, вони працюють не самі по собі, а лише у тісному взаємозв'язку одне з одним. При цьому, будучи елементами теоретико правової парадигми призначення покарання, чітке дотримання одного з принципів є запорукою виконання всіх інших. Принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Передумовою призначення справедливої міри кримінально-правового впливу є побудова кримінально-правових санкцій на засадах індивідуалізації. Зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). Динамізм принципу індивідуалізації покарання повинен проявитися у розробці та апробації додаткових критеріїв, що відповідатиме концепту кримінально-правової політики на певний час. Статична компонента індивідуалізації саме як принципу призначення покарання проявляється у врахуванні критеріїв пропорційного покарання (необхідності та достатності).

Список використаних джерел:

1. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. С. Макаренко; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.
2. Постанова Верховного Суду від 22 березня 2018 року у справі № 207/5011/14-к, провадження № 51-1985 км 18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73001386> (дата звернення: 08.01.2025).
3. Іскендеров Ф. Дуалізм правового визначення ознак індивідуалізації покарання: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. № 7. 2017. С. 126-129.
4. Текст проекту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 08.01.2025).

5. Хильченко (Макаренко) А.С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2024. с. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/90>
6. Постанова ККС ВС від 08.04.2021, справа № 748/963/20, провадження № 51-134км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281953> (дата звернення: 08.01.2025)
7. Бережнюк В. М. Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. М. Бережнюк. Львів, 2021. 225 с.
8. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к, провадження № 51-3612км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> (дата звернення: 08.01.2025).
9. Постанова ККС ВС від 20 листопада 2018 року у справі № 234/10174/16-к, провадження № 51-1345км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78044732> (дата звернення: 08.01.2025).
10. Постанова ККС ВС від 20.06.2018 у справі № 566/606/15-к, провадження № 51-1272зпв18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74842734> (дата звернення: 08.01.2025).
11. Постанова ККС ВС від 24.01.2024 у справі № 346/1286/23, провадження № 51-6449км23. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116607237> (дата звернення: 08.01.2025).
12. Постанова ККС ВС від 27.04.2023 у справі. URL: № 725/2953/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110569387> (дата звернення: 08.01.2025)
13. Постанова ККС ВС від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23. провадження № 51-5942км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036> (дата звернення: 08.01.2025).
14. Пеналізаційна практика у європейському кримінальному дискурсі: навчальний посібник/ Туляков Вячеслав Олексійович, Іскендеров Фірдовсі Шошан-огли, Хильченко Анастасія Сергіївна. Одеса: Гельветика, 2020. 116 с.
15. Кримінальна політика у сфері покарань = Criminal Policy in the Sphere of Sentencing / Б. М. Головкін, В. О. Туляков, В. М. Бурдін, М. В. Романов, І. З. Сень, А. С. Хильченко (Макаренко); тех. ред. Ю. Д. Батан ; за ред. Б. Головкіна, Г. Шмельцер. Одеса: Гельветика, 2022. 209 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.24889> (дата звернення: 08.01.2025).

